

Historické prameny v dějepisném vyučování pohledem empirického výzkumu¹

Julie JANKOVÁ

Historical Sources in History Teaching from Point of View of Empirical Research

Abstract: The study deals with the role of a history textbook in the process of education in Czech schools. Empirical research, in the form of a questionnaire, among teachers focuses on the rate of use of history textbooks and selected components with an emphasis on form and function of historical sources in the school teaching of history.

Key Words: Empirical research, Historical sources, History textbook

1 Výuka dějepisu v současné škole

Současná výuka dějepisu musí, stejně jako ostatní předměty, reagovat na změny ve společnosti. K vybudování historického vědomí je třeba, aby žák či student aktivně objevoval a utvářel si své vlastní názory a cesty poznání. Často je učitel dějepisu vnímán jako osoba, která zná tajemství a prozrazuje ho svým posluchačům a ti – žáci či studenti – pasivně přijímají fakta a data, která jsou poté schopni reprodukovat. Moderní trendy na poli didaktického výzkumu, vydávání učebnic, nabídka vzdělávacích portálů v online prostředí či workshopů sledující postupy badatelsky orientované výuky (Labischová, 2015, s. 14), dokazují, že lze učinit z výuky dějepisu interaktivní činnost mezi učitelem a žákem

s důrazem na žákově objevování historické skutečnosti a utváření vlastního názoru, historického vědomí. Zdeněk Beneš považuje za integrální součást historického myšlení mj. také historické vědecké poznávání (Beneš, *Historia scholastica*, s. 12). Dějepis je vyučovací předmět, jenž je vymezen hodinou dotací a řídícími dokumenty. Ale dějepis lze vnímat jako „součást celku historické kultury“ (Beneš, s. 12). Dějiny zkoumáme na základě pramenů, jež se člení dle různých kritérií. Úkolem historika je historické prameny objektivně interpretovat. I žák by měl tedy mít možnost a schopnost interpretovat historické prameny různého druhu.

Učebnice dějepisu představuje pro žáka prvotní zdroj, se kterým se setkávají při poznávání historické události. Velká část empirického výzkumu se věnuje právě učebnicím, ať už např. z pohledu jejich didaktické vybavenosti, obsahové analýzy či perspektivou jejich uživatelů – žáků a učitelů. Studie jsou založeny na kvalitativních i kvantitativních metodách výzkumu. Jak uvádí K. H. Pohl (2010, s. 125), učebnice dějepisu je nejen učebním, ale také odborným textem, jenž musí odpovídat zásadám vědeckých postupů, které jsou zjednodušeny či přeformulovány do roviny didaktické a pedagogické. Autoři učebnic musí mít při jejich tvorbě neustále na zřeteli také osobu samotného žáka. Učebnice by měla odpovědět na žákovy otázky a respektovat jeho úroveň kognitivních znalostí. Měla by tak vytvořit předpoklady k tomu, aby se žák sám rozhodl přijmout demokratické principy a systém hodnot, na kterých je založena jeho společnost. V učebnicích by měly převládat v přiměřeně a citlivě zkrácené podobě konkrétní historické prameny, potažmo návody, jak s těmito prameny pracovat. Tímto způsobem mohou učebnice přispět k rozvoji interpretační kompetence žáků. Zmapování používání různých historických pramenů v praxi se jeví jako důležitý prvek, který pomůže dotvořit komplexní pohled na stav výuky dějepisu (Gracová, 2014, s. 14).

2 Charakteristika výzkumu

Dotazníkové šetření si kladlo za cíl zmapovat míru využívání různých historických pramenů se zřetelem k učebnicím dějepisu. Předmětem analýzy byly také postoje učitelů základních a středních škol ke struktuře tohoto edukačního média a předmětu samotného. Při sestavování

otázek jsme v rámci zachování kontinuity a možnosti porovnání vycházeli z koncepce již realizovaných výzkumů. Byla to šetření: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách* B. Gracové (proveden v letech 2005–2006), *Používání učebnic dějepisu v praxi* D. Hudecové z roku 2008, dále také *Výzkum historického vědomí a aspektů multikulturality ve vztahu ke školní výuce* (2011, řešitelka D. Labischová, spoluředitelka B. Gracová). S cílem větší efektivity při návratnosti a zpracování proběhlo autorčino šetření (2014) prostřednictvím internetu. Využita byla služba Survio.²

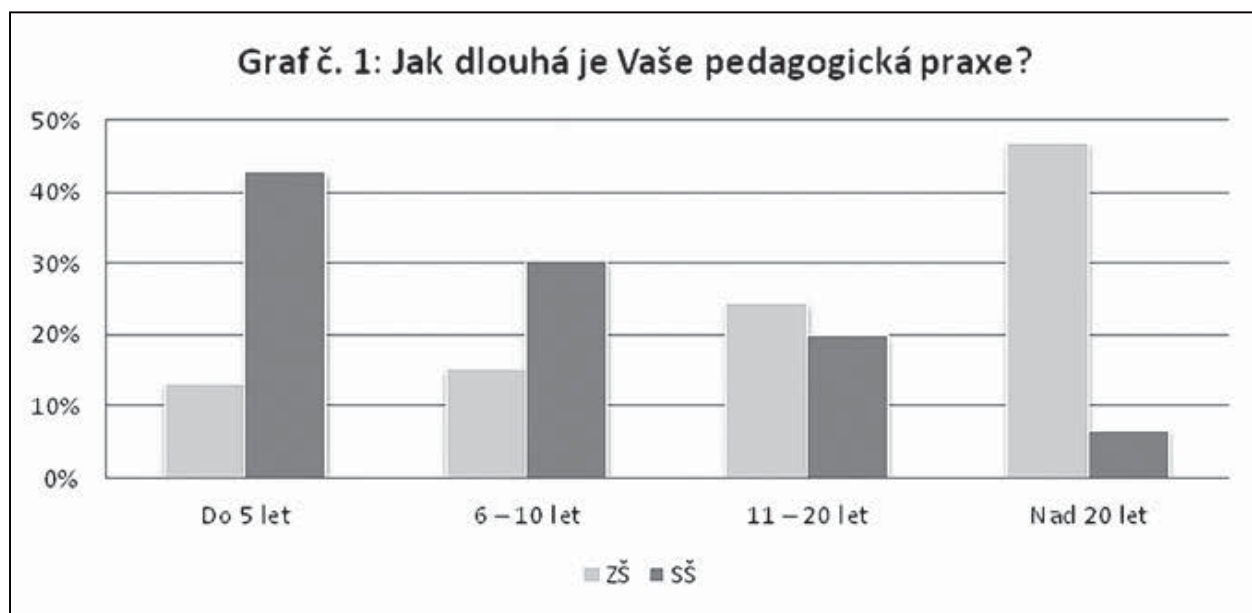
Následující text přestaví poslední z uvedených výzkumů a pokusí se jeho výsledky komparovat s předcházejícími. Respondenti z řad učitelů byli osloveni e-mailovou poštou. Využili jsme kontaktů na občanské sdružení PANT a portál Moderní dějiny³, ve spolupráci s P. Šimíčkem byl dotazník distribuován také prostřednictvím jejich newsletteru. Takto bylo osloveno 938 učitelů Moravskoslezského kraje. E-mailem jsme se obrátili na přibližně 660 ředitelství škol s prosbou o předání informace ohledně dotazníku vyučujícím dějepisu. Jednalo se o vzdělávací zařízení Moravskoslezského, Olomouckého a Jihomoravského kraje. Do výzkumu se nakonec zapojilo 151 učitelů základních a 105 učitelů středních škol. Celkově tak bylo k dispozici 256 vyplněných dotazníků. Větší obtíže vznikly při získávání respondentů z řad středoškolských pedagogů. Je pravdou, že učitelé jsou vytíženi nejen svou prací, ale i mnohými dotazníky a výzkumy různého zaměření. S problematickou návratností se setkaly mj. také realizátorky výše zmíněných empirických výzkumů. B. Gracová uvádí: „S nechtím pedagogů spolupracovat či přímo s jejich ignorací předloženého materiálu se potýkal i náš Výzkum podoby výuky dějepisu na základních a středních školách.“ (Gracová, 2008, s. 4) D. Hudecová také přiznává, že „přestože byl výzkum zaštitěn státními institucemi, získat vyplněné dotazníky nebylo snadné“ (Beneš, Gracová, Průcha, 2008, s. 30).

Hlavní část dotazníku se zaměřila na preference učitelů při volbě edukačních médií a postoje k jejich struktuře. Průzkum poté uzavírá otázka směřující k vyjádření zkušeností s předmětem jako takovým. Otázka č. 1 zjišťovala délku praxe, druhy a míru využívání jednotlivých médií zkoumaly otázky č. 2 a 3, následující položky pak to, které učebnice a jak

často jsou na školách používány (otázky č. 4–9). Otázky č. 10–14 se věnovaly učebním úlohám. V návaznosti na tyto položky pak dotazy č. 15–18 směřovaly k užívání a vlastnostem pracovních sešitů a pracovních listů. Analýze vybraných historických pramenů se věnovala otázka č. 19. Závěrečné otázky č. 20–24 měly spíše obecnější charakter, zaměřily se na výběr a kritéria při volbě učebnic. Jak je již uvedeno výše, v posledním úkolu měli pedagogové vyjádřit svůj názor na možnost optimalizace výuky dějepisu. Znění dotazníků pro základní a střední školy se lišilo pouze v otázce č. 5 a 6. *Jaké učebnice máte ve škole k dispozici*, což přirozeně vyplývá ze zaměření těchto typů škol a jejich role ve vzdělávacím systému České republiky.

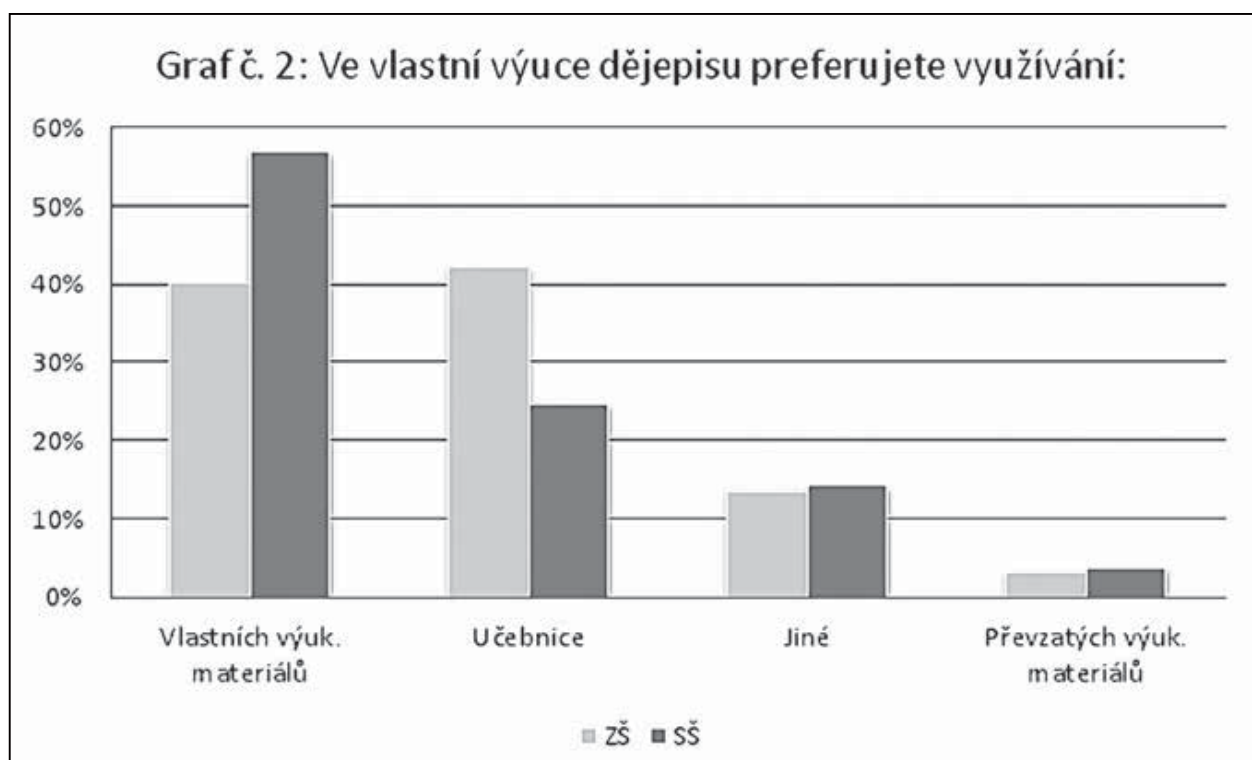
3 Komentáře k výsledkům šetření

Mezi respondenty z řad vyučujících středních škol převládali spíše služebně mladší pedagogové, naopak na školách základních dominovali zkušenější kantoři s delší praxí. Můžeme předpokládat, že tato skutečnost dále ovlivňuje preference jednotlivých didaktických prostředků a postupů.

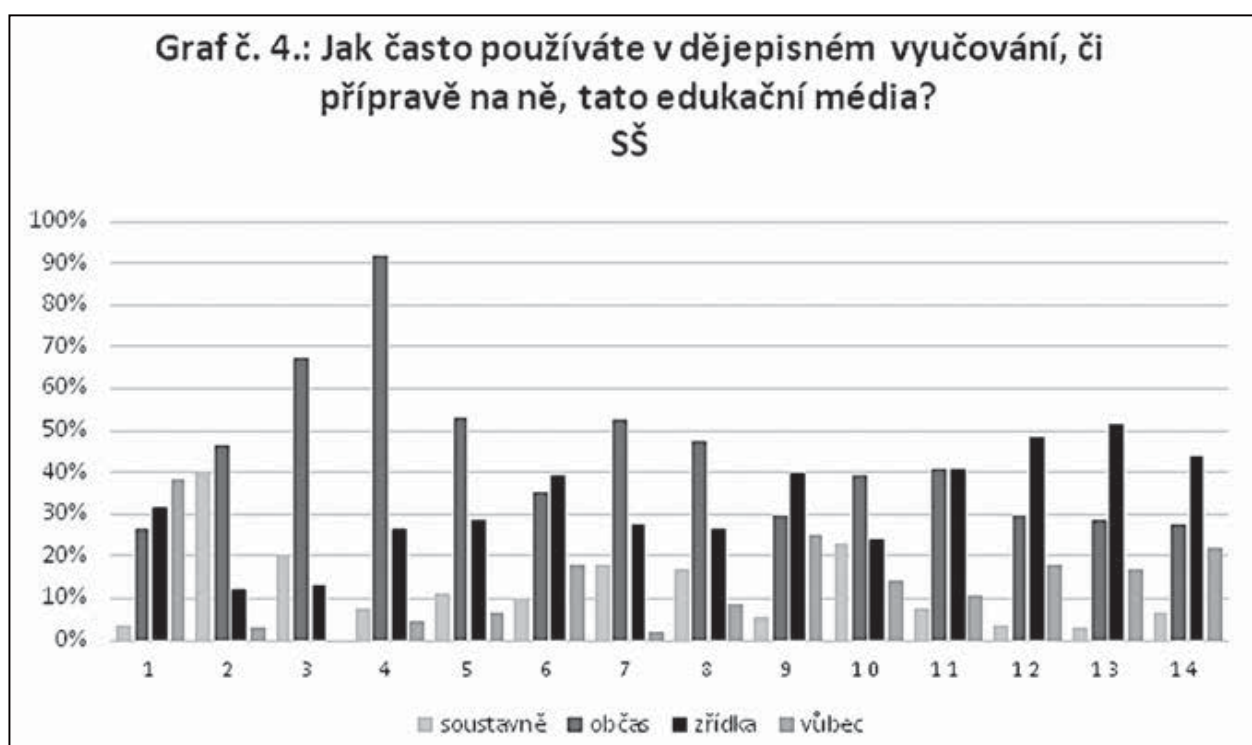
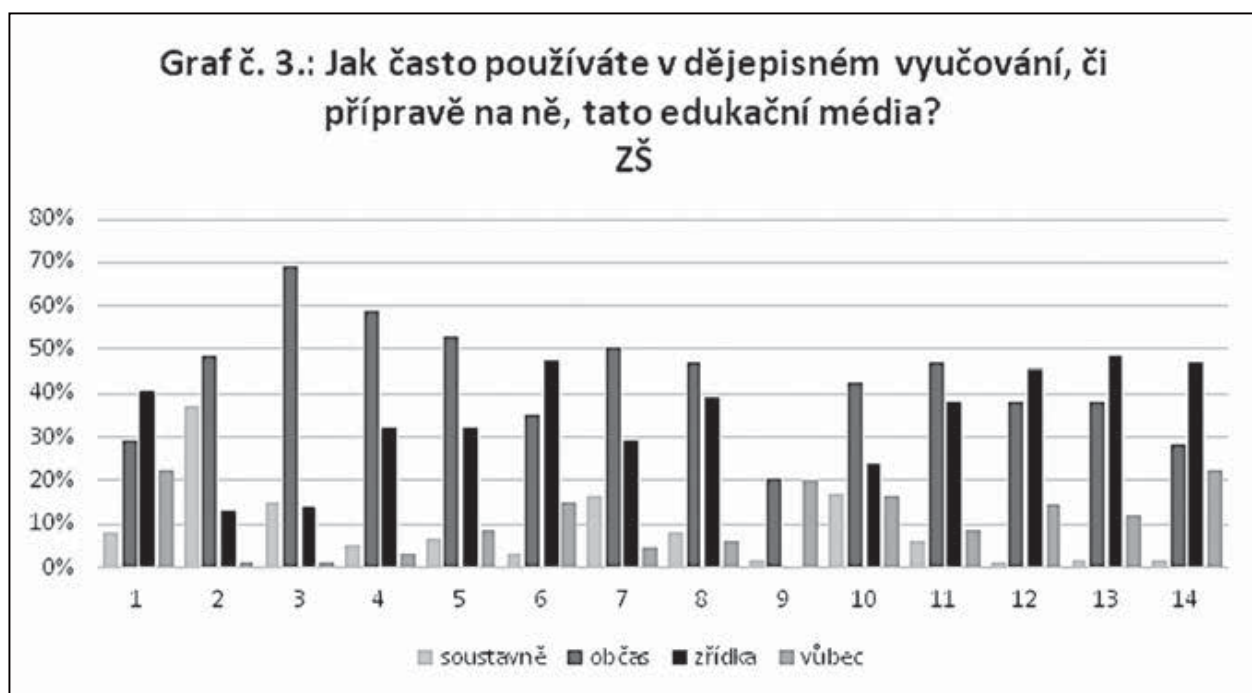
Jak vyplývá z grafu č. 2, učitelé ZŠ používají ve své praxi učebnice (42 %) nebo vlastní výukové materiály (41 %). Druhý zmiňovaný typ edukačního média upřednostňují především učitelé SŠ (57 %),

učebnice preferuje pouze čtvrtina z nich (25 %). Převzaté výukové materiály jsou na obou typech škol využívány minimálně. Respondenti často v konkrétních odpovědích uváděli, že kombinují různé typy edukačních médií („kombinace všech uvedených“). Je patrné, že učebnice dominují především ve výuce na ZŠ. Naopak středoškolští pedagogové mají v oblibě vlastní výukové materiály. Tato fakta odráží stav současné učebnicové produkce. Pro základní vzdělávání vznikají aktualizované či nově zpracované učební texty, jež usilují o reflexi nových poznatků nejen vědců, ale také didaktiků. Nabídka učebnic pro střední školy není tak bohatá, na školách však dominuje 15 let stará tzv. Čornejova řada.

Jak vyplývá z grafu č. 3 a 4, *soustavně* učitelé jak na ZŠ, tak na SŠ využívají především digitální výukové programy (ZŠ 37 %, SŠ 40 %), dále pak online výukové materiály (ZŠ 17 %, SŠ 23 %). Nutno však podotknout, že druhou jmenovanou kategorii téměř 17 % vyučujících na ZŠ a 14 % na SŠ nezařazuje *vůbec*. Na obou typech škol jsou oblíbené také autentické historické prameny, ať už se jedná o audio nebo video nahrávky. Dokumentární či výukové filmy soustavně zařazují do výuky především pedagogové SŠ (20 %, na ZŠ 15 %), podobně je tomu u uměleckých děl

jako typu autentického historického pramene. *Soustavné* využívání těchto zdrojů však přiznali pouze respondenti působících na SŠ (17 %).

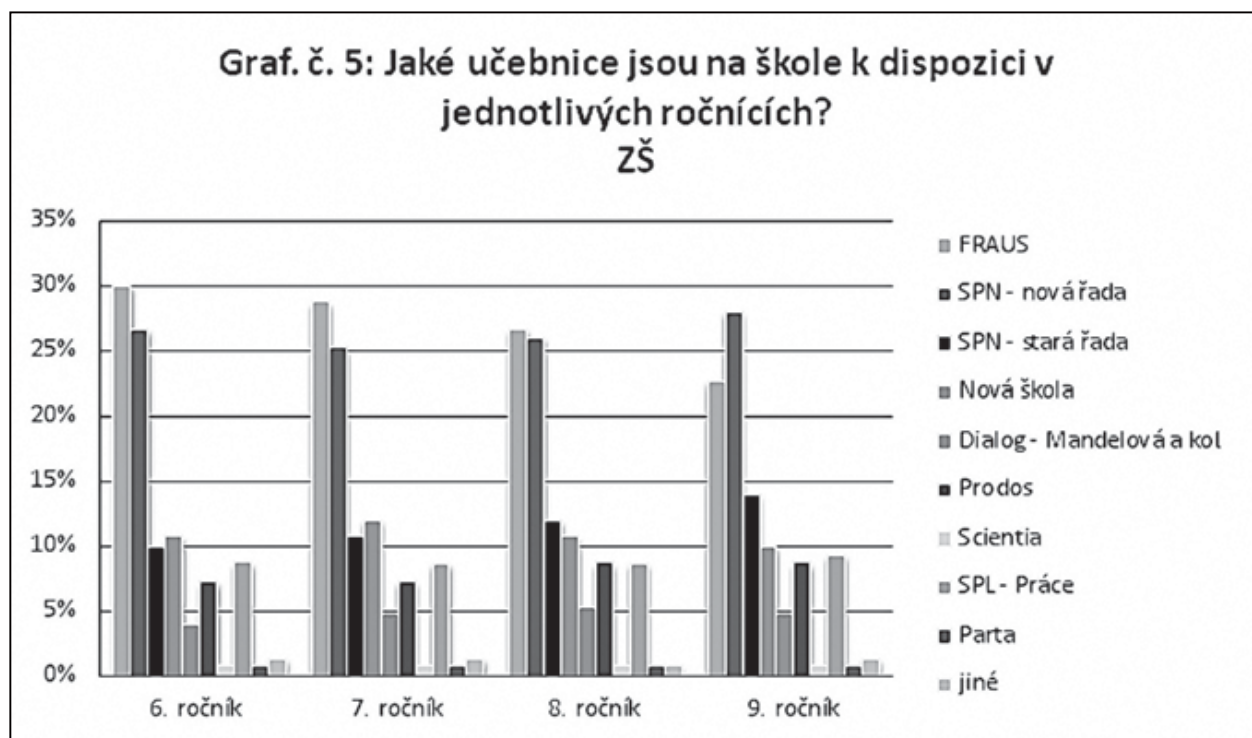
1. Metodické příručky
2. Digitální výukové materiály
3. Dokumentární/výukové filmy

4. Populárně naučnou literaturu
5. Literaturu faktu
6. Historickou publicistiku
7. Autentické historické prameny – umělecká díla
8. Autentické historické prameny – kroniky
9. Online výukové materiály
10. Populárně naučné časopisy
11. Krásnou literaturu
12. Krásnou literaturu
13. Historickou beletrii
14. Literaturu o své současnosti, vypovídající dnes o minulosti

Není pravidlem, že každá učebnice disponuje také metodickou příručkou. Učitelé jich využívají *zřídka* (ZŠ 40 %, SŠ 31 %), 38 % středoškolských učitelů a přes 20 % učitelů ZŠ je dokonce nepoužívá *vůbec*.

Digitální výukové materiály využívají respondenti z obou typů škol nejintenzivněji. Soustavně je zohledňuje necelých 40 % učitelů. Velké oblibě se těší dokumentární či výukové filmy. Do výuky je občas zařazuje asi 70 % respondentů. Tento trend se projevil jak na ZŠ, tak na SŠ. Populárně naučnou literaturu a její potenciál používá *občas* více než 90 % pedagogů SŠ, na ZŠ téměř 60 %, *vůbec* je však nezařazuje více než 30 % pedagogů ZŠ. Přibližně polovina dotazovaných se vyjádřila, že také literatura faktu se v jejich výuce objevuje *občas*. Historická publicistika se vyskytuje ve výuce *zřídka*, jak uvedlo téměř 50 % učitelů ZŠ a 40 % SŠ. Největší motivační potenciál skýtají autentické historické prameny. Audio/Video nahrávky zařazuje *občas* do výuky polovina všech dotazovaných. Soustavně je využívá 16 %, respektive 18 % pedagogů. Za pozitivní zjištění můžeme vnímat fakt, že žáci a studenti mají téměř jistotu, že se s tímto druhem edukačního média seznámí. Pouze 2 % pedagogů na SŠ a 4 % na ZŠ uvedlo, že se s autentickými audio/video nahrávkami nepracuje *vůbec*. Velmi podobná situace nastala u zhodnocení využívání autentických uměleckých děl ve výuce. Procentní zastoupení jednotlivých variant je téměř totožné. Zajímavé je, že dostupnost kronik je relativně široká, přesto 19 %, respektive 24 % vyučujících s nimi nepracuje *vůbec*. Online výukové materiály využívá *občas* přibližně 40 % učitelů. Populárně

naučné časopisy se vyskytují ve výuce *občas* (47 % ZŠ, 41 % SŠ). Krásná literatura bývá zařazována *zřídka* (46 % ZŠ, 48 % SŠ), stejné zastoupení vykazuje také historická beletrie. Literaturu o své současnosti, vypovídající dnes o minulosti, je využívána *zřídka* (47 % ZŠ, 44 % SŠ).

Ze získaných dat můžeme vyvodit fakt, že na českých základních školách dominují učebnice dvou nakladatelství, a to FRAUS a SPN (nová a stará řada). Učebnice nakladatelství FRAUS převažují v 6., 7. a 8. ročníku. Prvenství tohoto nakladatelství je narušeno pouze u 9. ročníku, kde převládá učebnice nové řady SPN. Tato skutečnost je zřejmě ovlivněna opožděním vydání tohoto dílu souvisejícím mj. se změnou autorského kolektivu.

Třetím nejčastěji zmiňovaným nakladatelstvím bylo ve všech ročnících brněnské nakladatelství Nová škola. Do výzkumu se zapojili především učitelé kraje Moravskoslezského, Olomouckého a Jihomoravského. Můžeme tak předpokládat, že příslušnost ke kraji také ovlivnila volbu vydavatele učebnic. Tituly vydávané nakladatelstvím SPL Práce zaujímají čtvrtou pozici (pouze v 8. ročníku vykazují učebnice SPL – Práce a Prodos stejné zastoupení). Pátými nejčastěji používanými učebnicemi jsou ty od nakladatelství Prodos, které na pomyslném šestém místě následují

učebnice libereckého nakladatelství Dialog. Pouze v jednom případě se objevilo mezi odpověďmi nakladatelství Parta, jehož produkce je však zaměřena na školy praktické a speciální.⁴ Pozitivní trend představuje fakt, že na základních školách převládají novější učebnice.

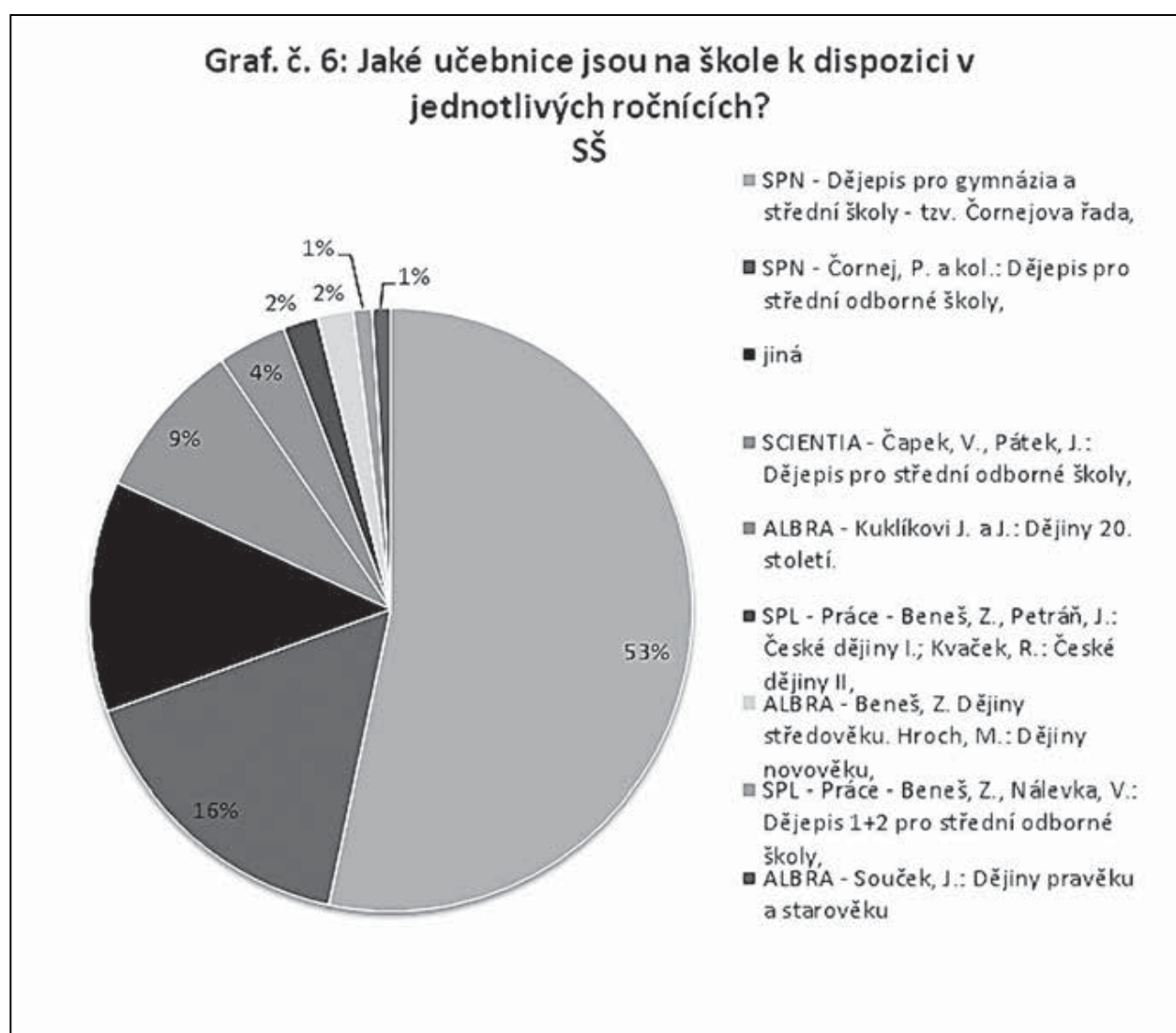
V roce 2005 realizovala B. Gracová *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. (Gracová, 2008). Z tohoto šetření vyplynulo, že nejvíce užívanou řadou učebnic byla řada Dějepis SPL – Práce (stará řada)⁵ Čtvrtina respondentů uvedla, že z novějších učebnic používá sadu nakladatelství SPN a 17 % novou řadu SPL – Práce. Významnější zastoupení pak měly ještě texty olomouckého nakladatelství Prodos (13 %)⁶ a nakladatelství libereckého Dialog (10 %) (Gracová, 2008, s. 17).

D. Hudecová v roce 2008 provedla mezi učiteli výzkum *Používání učebnic dějepisu v praxi* (Beneš, Gracová, Průcha, 2008, s. 33), z něhož vyplynulo, že nejpoužívanější řadou učebnic byla sada SPL – Práce (stará řada). S velkým odstupem pak následovaly texty SPN vydané koncem 90. let (stará řada). Nová řada SPN, jež se v námi realizovaném výzkumu vyskytovala jako druhá nejčastěji užívaná sada, měla v šetření D. Hudecové minimální zastoupení. Učebnice FRAUS představovaly v roce 2008 čtvrtý nejčastěji používaný typ učebnic.⁷ Významnější zastoupení měla pouze učebnice pro 6. ročník.⁸ Jistě musíme v tomto případě zohlednit finanční stránku, která školy do velké míry limituje při nákupu nově vydaných učebnic. Učební materiály staršího data vydání jsou na školách využívány opakovaně. Dalším důležitým faktorem při výběru učebnic představuje fakt, že na základních školách žáci dostávají učebnice do zapůjčení na určitý školní rok. Naopak na školách středních si studenti učební texty zakupují sami a učitelé tak mohou flexibilněji reagovat na aktuální nabídku vydavatelství.

Na jaře roku 2011 proběhlo rozsáhlé empirické šetření některých aspektů historického vědomí studující mládeže a aktuální podoby výuky dějepisu na základní a středních školách. Bylo realizováno v deseti regionech České republiky (Gracová, 2013), Z výzkumu B. Gracové vyplynulo, že 30 % učitelů označilo tzv. Čornejovu řadu pro gymnázia a střední školy za nejlépe vyhovující. Používanou byla také učebnice nakladatelství FRAUS. Tuto řadu určenou základní školám a nižším třídám víceletých gymnázií za nejlépe vyhovující označilo 24 % respondentů. Učebnicová

řada SPN autorky Veroniky Válkové byla v odpovědích zastoupena 15 %. Učebnice nakladatelství Dialog Heleny Mandelové využívalo 11 % pedagogů (Gracová, 2013, s. 166).

Položka č. 6 se zaměřila na středoškolské učebnice. Přestože téměř 60 % učitelů SŠ preferuje používání vlastních výukových materiálů, 53 % z nich uvedlo, že mají na škole k dispozici Dějepis pro gymnázia a střední školy, tzv. Čornejovu řadu (SPN). Menší procento (16 %) využívá učebnici SPN Čornej, P. a kol.: Dějepis pro střední odborné školy. Na pomyslném třetím místě nejčastěji využívaných učebnic můžeme uvést titul nakladatelství SCIENTIA Čapek, V., Pátek, J.: Dějepis pro střední odborné školy (9 %). Z uvedených dat lze vydedukovat, že redukce počtu hodin dějepisu na SOŠ nutí učitele držet se určitého vzoru, který naznačí témata, jimiž je vhodné se věnovat. Proto mají učebnice určené tomuto

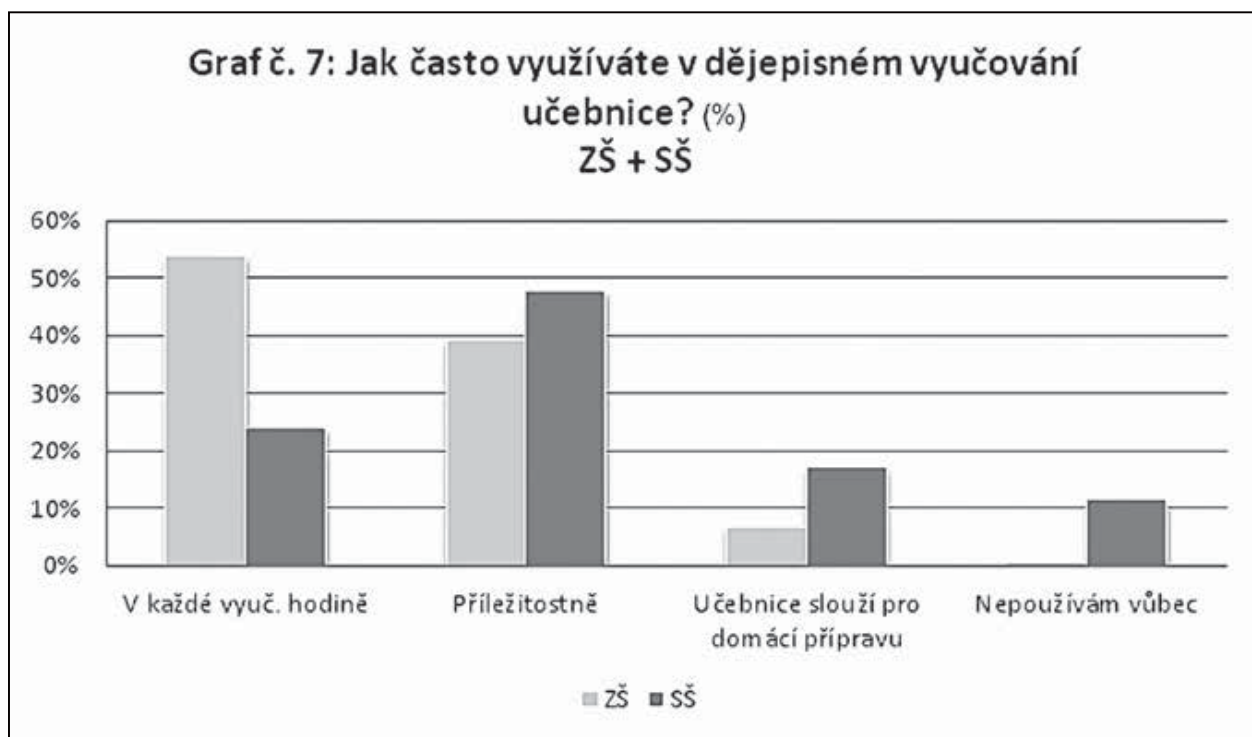

typu škol významné zastoupení, pochopitelně s ohledem na procento vyučujících SOŠ, kteří na průzkumu participovali.

Lze předpokládat, že v souvislosti s povinností základních škol připravit do začátku školního roku 2007/2008 vlastní školní vzdělávací program a začít podle něj vyučovat, byla většina škol nucena postupně obměňovat své starší učebnice za novější, které jsou zpracovány právě podle RVP.

Respondenti v konkrétních odpovědích uvedli např. „žádné učebnice nemáme (jako škola), žáci si musí učebnice koupit, každý rok se to mění, záleží na preferencích (a zkušenostech) daného učitele“; „několik z výše uvedených“; ale také příklady jiných zdrojů, např. Dějiny v obrazech (Albatros), Ilustrované dějiny světa (GEMINI), učebnice Holt z USA nebo Odmaturuj z dějepisu. Stejně jako na ZŠ, tak i na SŠ převažují učebnice Státního pedagogického nakladatelství.

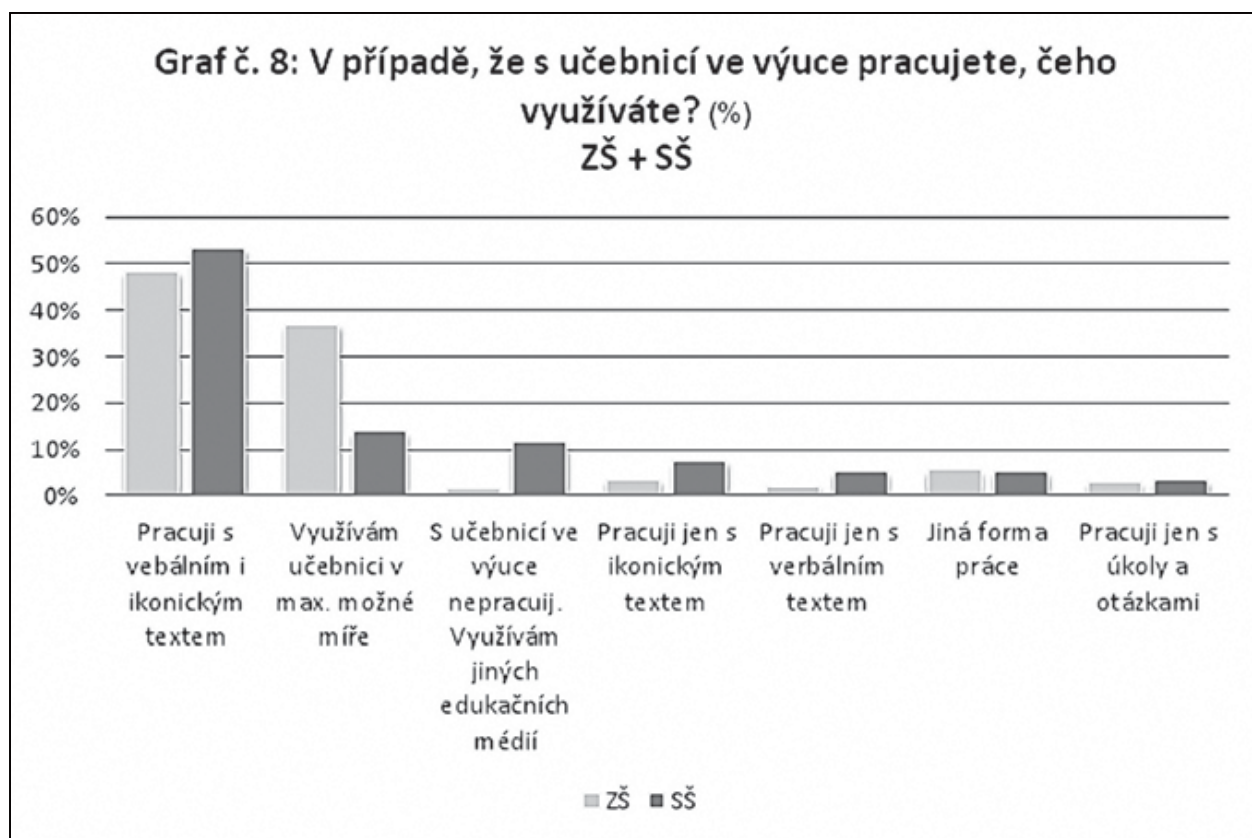
Když porovnáme tato data s výzkumy, které byly provedeny v letech 2008 D. Hudecovou a 2005 a 2011 B. Gracovou, zjistíme, že oblíbenost tzv. Čornejovy řady vydané nakladatelstvím SPN je stabilní. Nejvyšší zastoupení vykazovala jak v prvním i druhém zmiňovaném výzkumu (v roce 2005 používala tuto sadu téměř polovina učitelů gymnázií, ale také 7 % pedagogů středních odborných škol, v roce 2011 pak 30% učitelů uvedlo, že považují Čornejovu řadu za nejlépe vyhovující) (Gracová, 2008, s. 18).

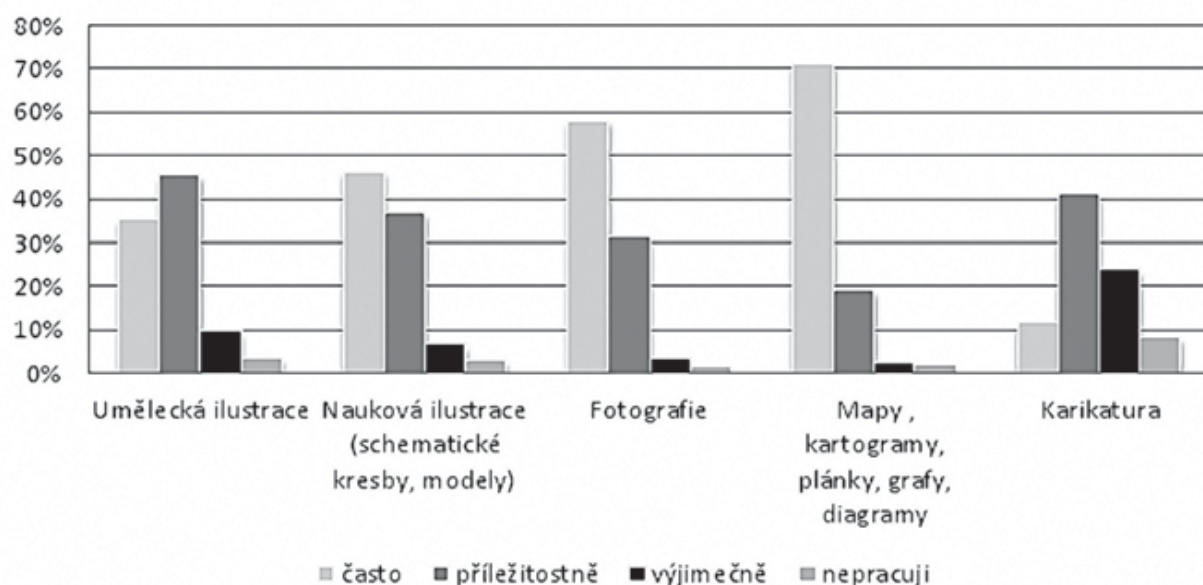
Více než polovina učitelů ZŠ pracuje s učebnicí v každé vyučovací hodině. Na střední škole však tuto skupinu netvoří ani čtvrtina pedagogů, 11 % z nich uvedlo, že učebnici nepoužívá vůbec, pro 17 % slouží učebnice pro domácí přípravu (na ZŠ pouze v 7 % případů). Tento fakt koresponduje také s dalšími zjištěnými skutečnostmi u středoškolských pedagogů, např. preferencí vlastních výukových materiálů před učebnicí. Příležitostně s učebnicí pracuje 39 % učitelů ZŠ a 48 % SŠ.

Přibližně polovina těch učitelů, kteří s učebnicí pracují, zohledňuje verbální i ikonický text, a to na obou typech škol. V maximálně možné míře využívají učebnici především pedagogové ZŠ (37 %), naopak ti středoškolští pouze ve 14 %. Pouze ikonickému textu je věnováno spíše méně pozornosti (ZŠ 5 %, SŠ 9 %). Někteří respondenti své odpovědi specifikovali: „ikonický text a citace dobových pramenů využívám ve výuce, výkladový text pro domácí přípravu žáků“; „kombinuji několik možností“; „...vytahujeme důležité informace, vnímáme strukturu tématu“.

Pro vysledování trendu můžeme porovnat výsledky výzkumů B. Gracové, které sledovaly mj. využití dějepisné učebnice. Ze závěrů výzkumu

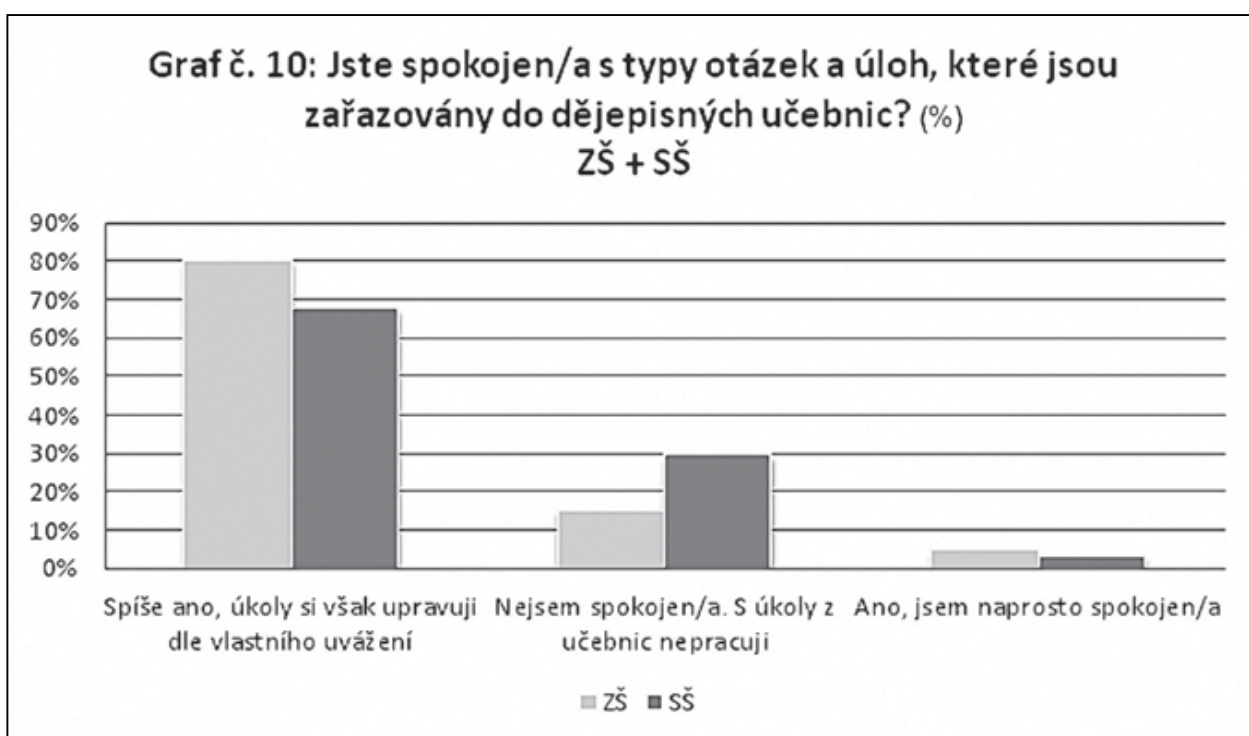
Graf č. 9: V případě, že s učebnicí ve výuce pracujete, využíváte následujících obrazových komponentů? Jak často? (%)
SŠ + ZŠ

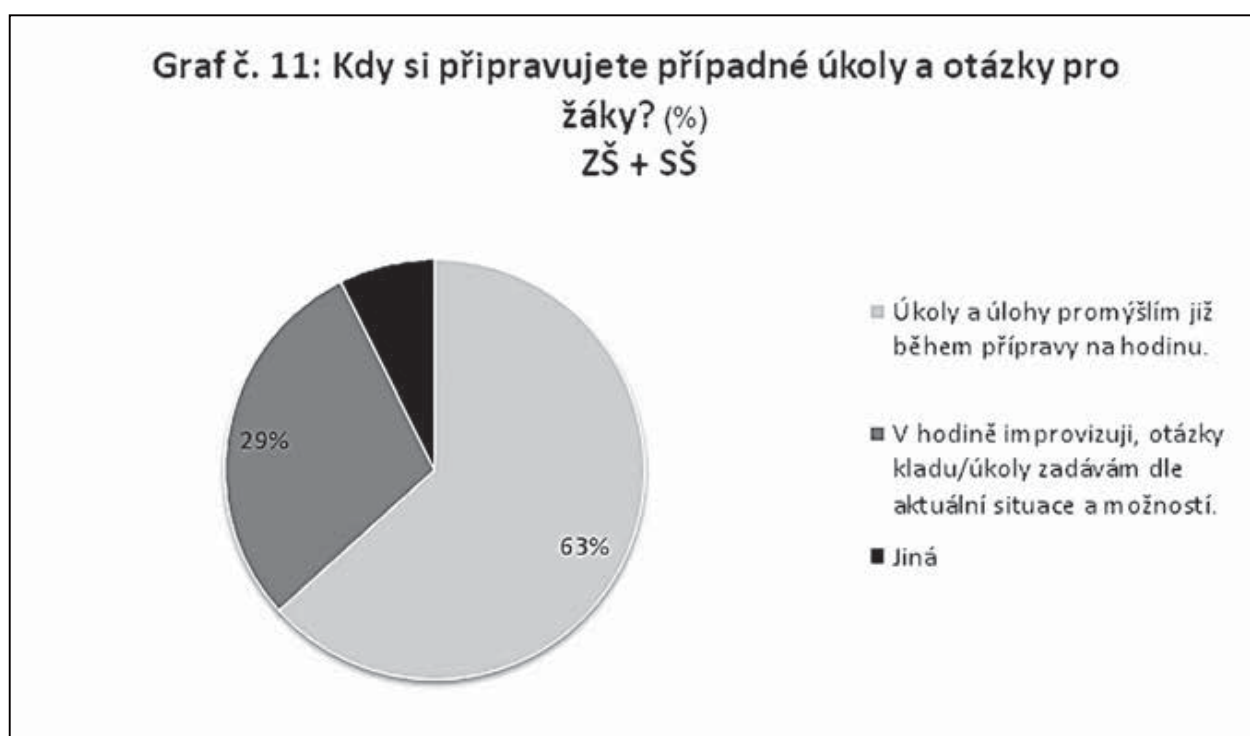
z let 2005/2006 41% učitelů uvedlo, že s učebnicí pracují ve škole i doma, občas škola, hlavně doma používalo učebnici 48% respondentů. V roce 2011 35 % dotazovaných používalo učebnici systematicky v každé hodině i doma a 56 % příležitostně ve škole, zejména doma. 35 % uvedlo, že si vytváří vlastní výukové materiály (Gracová, 2013, s. 165).

Při práci s obrazovými komponenty jsou nejčastěji analyzovány mapy, kartogramy, plánky, grafy či diagramy (často s nimi pracuje 76 % učitelů ZŠ a 64 % SŠ) a také fotografie (ZŠ 63 %, SŠ 51 %). Příležitostně učitelé s žáky pracují převážně s uměleckými nebo naukovými ilustracemi (v obou případech v rozmezí od 30 % do 40 %). Analýzu karikatury vyučující zařazují příležitostně (41 %), více jí využívají středoškolští pedagogové, 23 % SŠ a 17 % ZŠ z nich uvedlo, že karikaturu používá často. Ovšem 24 % všech respondentů ji zohledňuje výjimečně, 8 % s ní nepracuje vůbec, což představuje vzhledem k obrovskému potenciálu karikatury jako zdroje historického poznání velké negativum.

Většina učitelů je s typy otázek a úloh, které jsou zařazovány do dějepisných učebnic vcelku spokojena, ovšem upravují si je dle vlastního uvážení. Výhrady k formulacím otázek a úloh má, popř. s úkoly vůbec nepracuje, téměř 30 % pedagogů SŠ a 15 % ZŠ, což je relativně vysoký

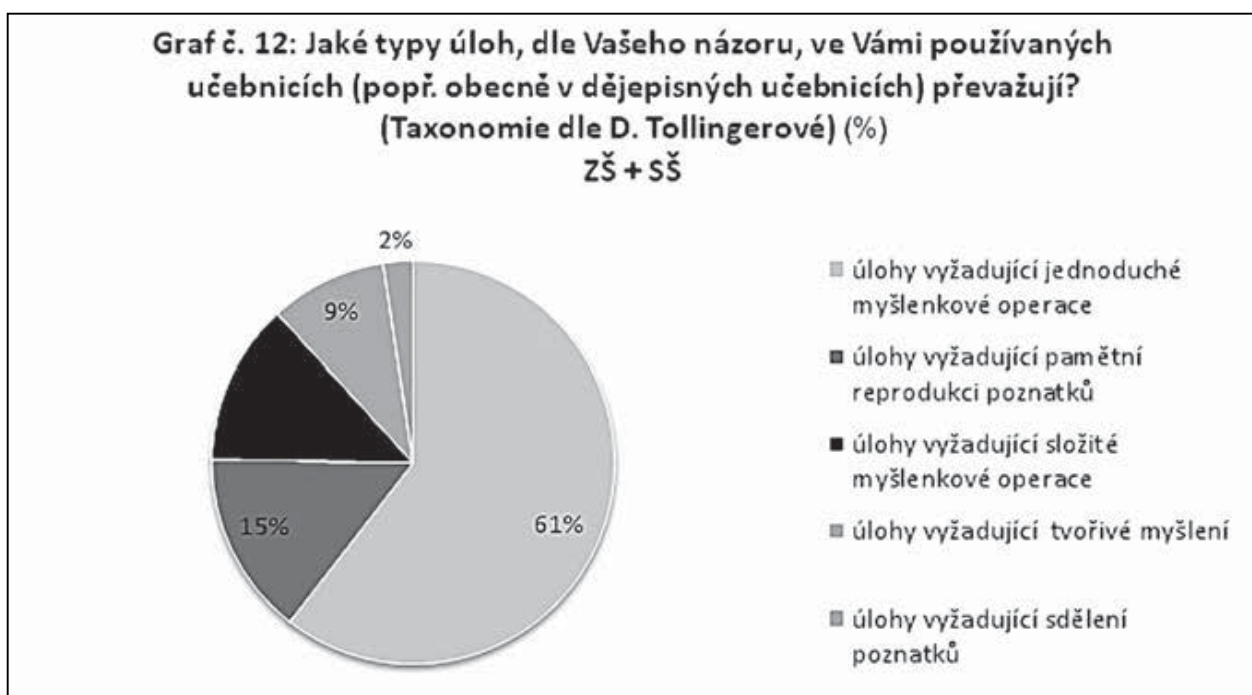
podíl. Tento fakt by mohl být zajímavou informací pro autory učebnic a hlubší analýzu. Menšinu tvoří učitelé, kteří jsou s úlohami naprosto spokojeni (ZŠ 5 %, SŠ 3 %). Spokojenější jsou učitelé ZŠ (poměr ZŠ 80 % ku 68 % SŠ). Naopak středoškolští kantoři jsou ve větší míře k formulačním úloh kritičtí.

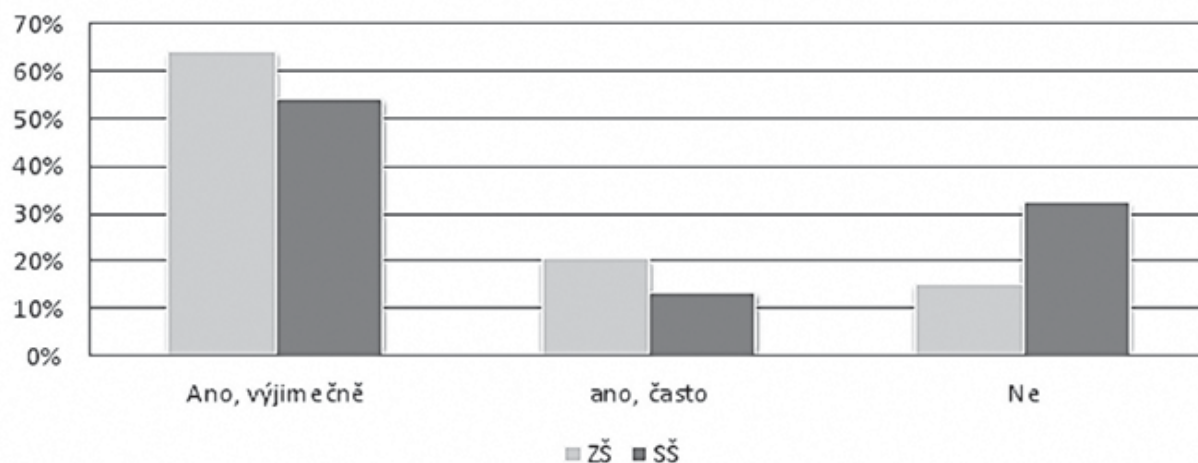
Většina učitelů si otázky a úlohy připravuje již během přípravy na hodinu (63 %). Téměř třetina z nich však ve vyučování spíše improvizuje a úlohy zadává dle aktuální situace a možností. Mezi konkrétními odpověďmi se nejčastěji objevily formulace, kdy respondenti uváděli, že oba přístupy kombinují: „nebráním se přípravě ani improvizaci“; „v písemné podobě platí a), při ústním zkoušení b)“; „kombinace přípravy i improvizace dle situace“.

Více než 60 % dotazovaných pedagogů se domnívá, že v učebnicích převažují úlohy vyžadující jednoduché myšlenkové operace (61 %). Přibližně stejné procento zastoupení mají dle učitelů další dvě kategorie úloh, a sice úlohy na pamětní reprodukci poznatků a složité myšlenkové operace (13–15 %). Úlohy vyžadující tvořivé myšlení registruje v učebnicích 9 % respondentů. Téměř vůbec nejsou podle mínění dotazovaných zastoupeny úlohy na sdělení poznatků.

Náměty a podněty autorů jsou využívány spíše výjimečně. Je patrné, že středoškolští učitelé volí především vlastní nápady, což souvisí jistě i s faktem, že téměř 60 % z nich používá učebnice pouze příležitostně nebo s ní nepracuje vůbec (viz otázka č. 5). Přestože však více než polovina učitelů ZŠ pracuje s učebnicí téměř každou vyučovací hodinu, pouze 21 % z nich podněty autorů akceptuje a aplikuje ve své výuce často (na SŠ tuto variantu uvedlo 16 % respondentů).

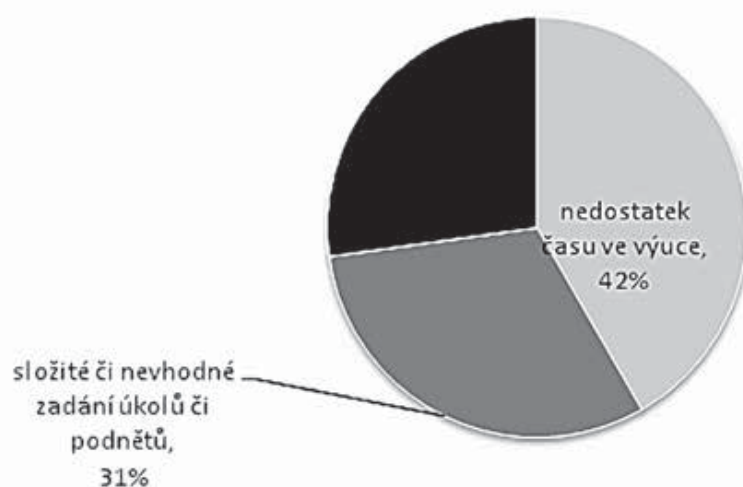

Graf č. 13: Využíváte námětů či podnětů autorů učebnice k další aplikaci získaných poznatků? (náměty na referáty, projekty apod.) (%)
ZŠ + SŠ

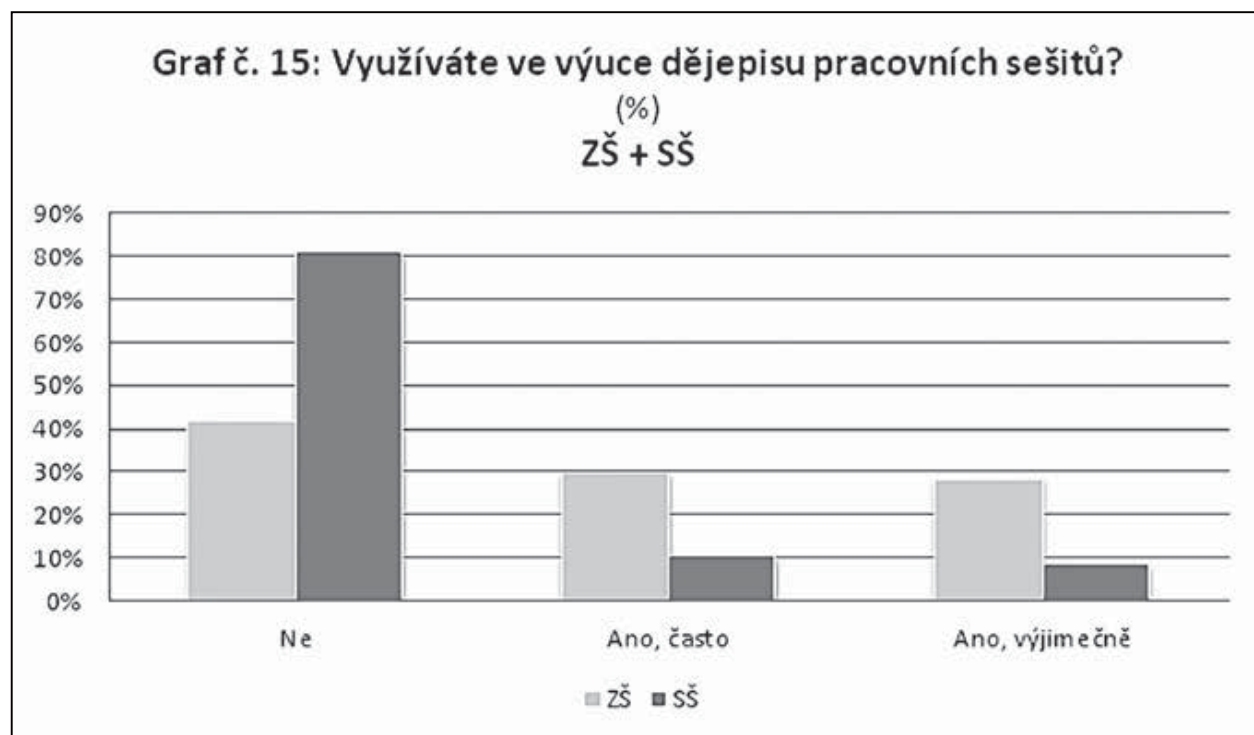
Respondenti své odpovědi dále konkretizovali. Nedostatek času ve výuce jako příčina nezařazování autorských podnětů se objevila u více než 40 % odpovědí. Třetina pedagogů také považuje stimuly za složité či nevhodně zadane. Učitelé také často uváděli, že si tvoří vlastní zadání úloh: „tvořím vlastní“; „referáty navrhuji podle vlastního uvážení tak, aby se

Graf č. 14: V případě, že podnětů nevyužíváte, uveďte prosím důvod: (%)
ZŠ + SŠ

hodily do konkrétní hodiny“; „vlastní systém referátů“ nebo „mám dost svých podnětů“.

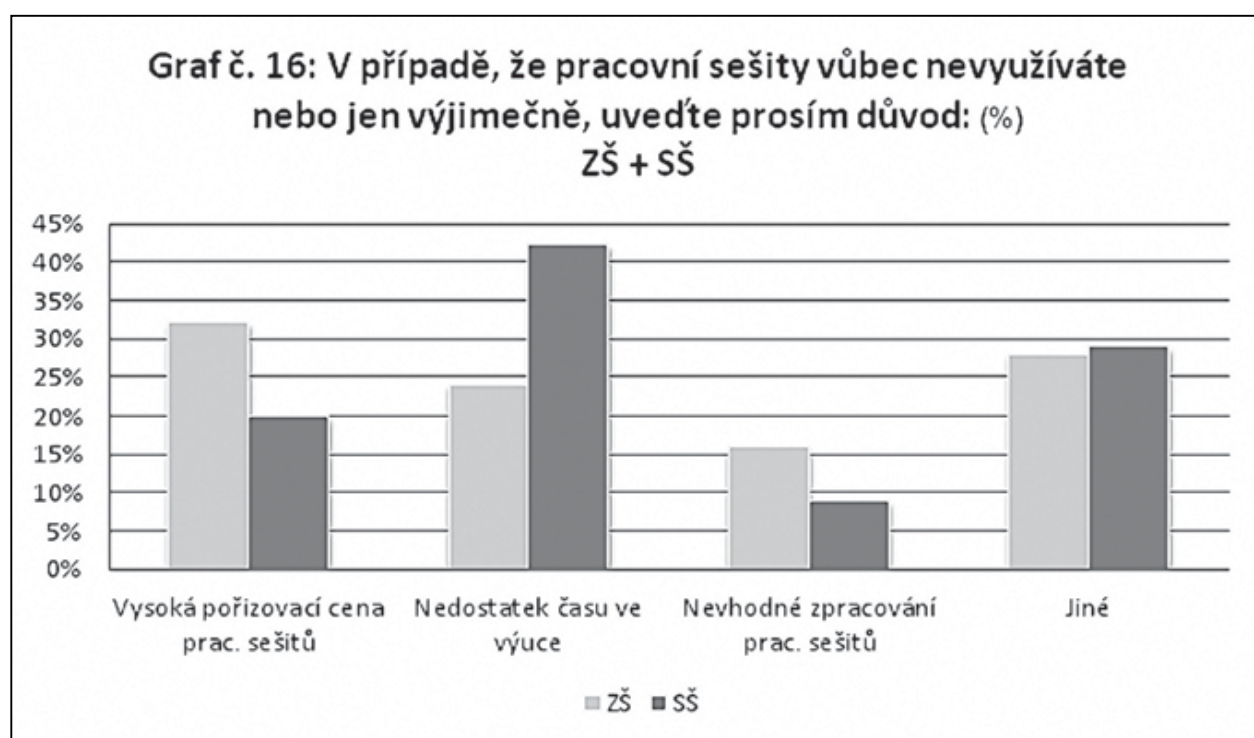
Další sada otázek se zaměřila na využití pracovních sešitů ve výuce.

Ze získaných dat je patrné, že na SŠ přes 80 % učitelů do výuky pracovní sešity vůbec nezařazuje, pouze necelých 11 % z nich s nimi pracuje často, respektive 9 % výjimečně. Jiný trend můžeme vysledovat na ZŠ. Zde jsou pracovní sešity využívány často 30 % pedagogů, stejný podíl odpovědí jsme však také zaznamenali u odpovědi výjimečně, ostatní vyučující ZŠ tento typ edukačního média však nepoužívají vůbec (42 %).

Příčiny rezignace na tento typ edukačních materiálů se lišily podle stupně školy. Na ZŠ představuje největší překážku vysoká pořizovací cena. Tu za problém považuje pouze 20 % pedagogů SŠ. 42 % středoškolských učitelů pokládá za problematický nedostatek času ve výuce, na ZŠ tuto variantu odpovědi zvolilo jen 20 % učitelů. Pracovní sešity a jejich zpracování jsou sporné pro 9 % všech respondentů. Učitelé hojně zařazují vlastní pracovní listy („tvořím si sama pracovní listy přímo k vlastním výukovým materiálům“), popř. také pracovní listy žákům kopírují, učitel disponuje pouze jedním výtiskem sešitu („pracovní sešit mám jen já jako vyučující, žákům kopíruji to, co považuji za nejpodstatnější, příp.

nejzajímavější pro rozšíření výuky“; „pracovní sešit má jen vyučující“; „mám pouze jeden, který kopíruji“; „žákům je musím kopírovat“), ale nespokojenost s typem úkolů je dalším faktorem, problematizujícím využívání pracovních sešitů („Pracovní sešity jsou zejména zaměřeny na fixaci faktografických informací. Těch je ovšem v učebnicích i tak nadbytek.“).

Položky č. 17–18 zjišťovaly postoje učitelů k užívání a struktuře pracovních listů.

Pracovní listy využívá více než polovina středoškolských učitelů, na ZŠ pak tuto skupinu tvoří 44 %. Často s nimi pracuje 43 % respondentů na ZŠ a 26 % na SŠ. Pro 13 % vyučujících nižšího a 22 % vyššího stupně škol nepředstavují didaktický prostředek hodný jejich pozornosti.

Na ZŠ jsou pracovní listy využívány stabilněji, učitelé je zařazují spíše na konci tematického celku, při opakování (43 %), téměř pro každou vyučovací hodinu pak s nimi počítá 22 % z nich. Středoškolští pedagogové s tímto typem materiálu pracují spíše výjimečně, pro zpestření výuky (52 %), téměř v každé hodině je využívá pouze 11 % respondentů, téměř třetina z nich pak uvedla, že pracovní listy do výuky zapojují při

opakování (29 %). U konkrétních odpovědí se objevila také stanoviska jako „nahodile, podle druhu přípravy na hodinu“; „tam, kde něco schází v PS“; „průběžně, podle potřeby“; „záleží na tématu“.

V pracovních listech vytvořených vlastními silami dominují běžné otázky a úkoly, analýzu historických pramenů a obrazového materiálu volí ve větší míře středoškolští učitelé. Karikatura není oblíbeným

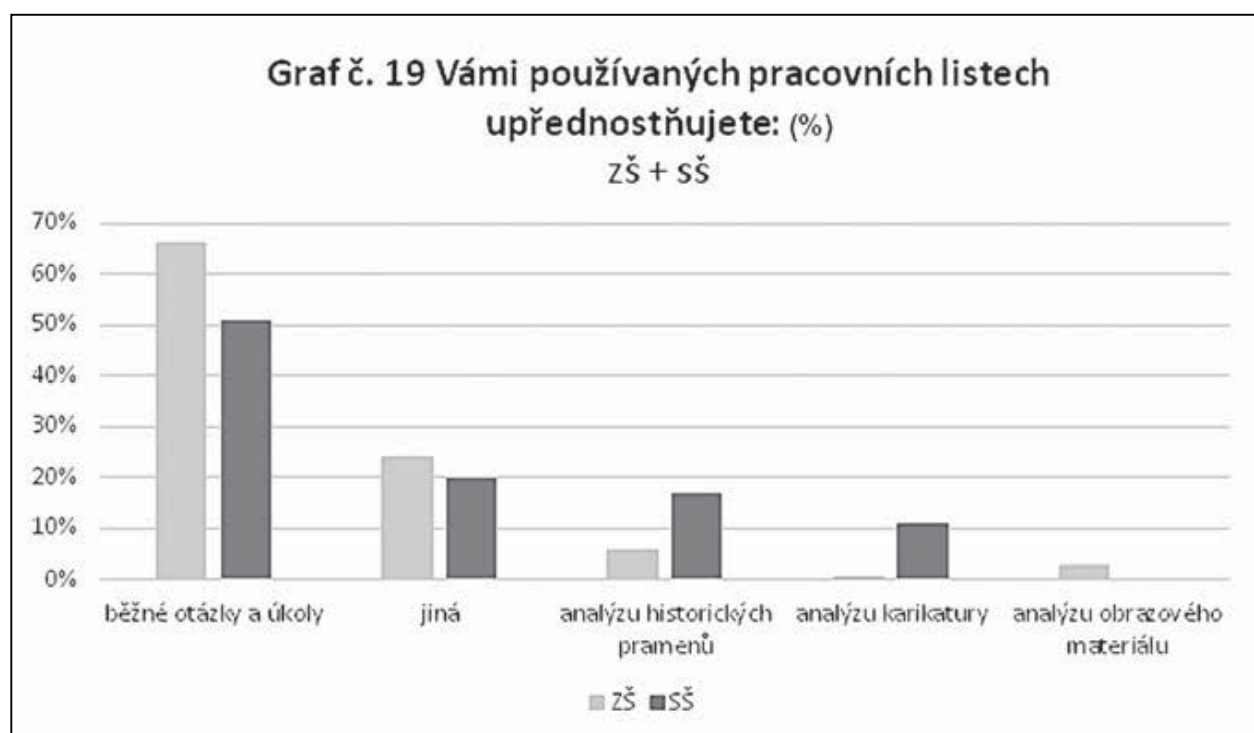

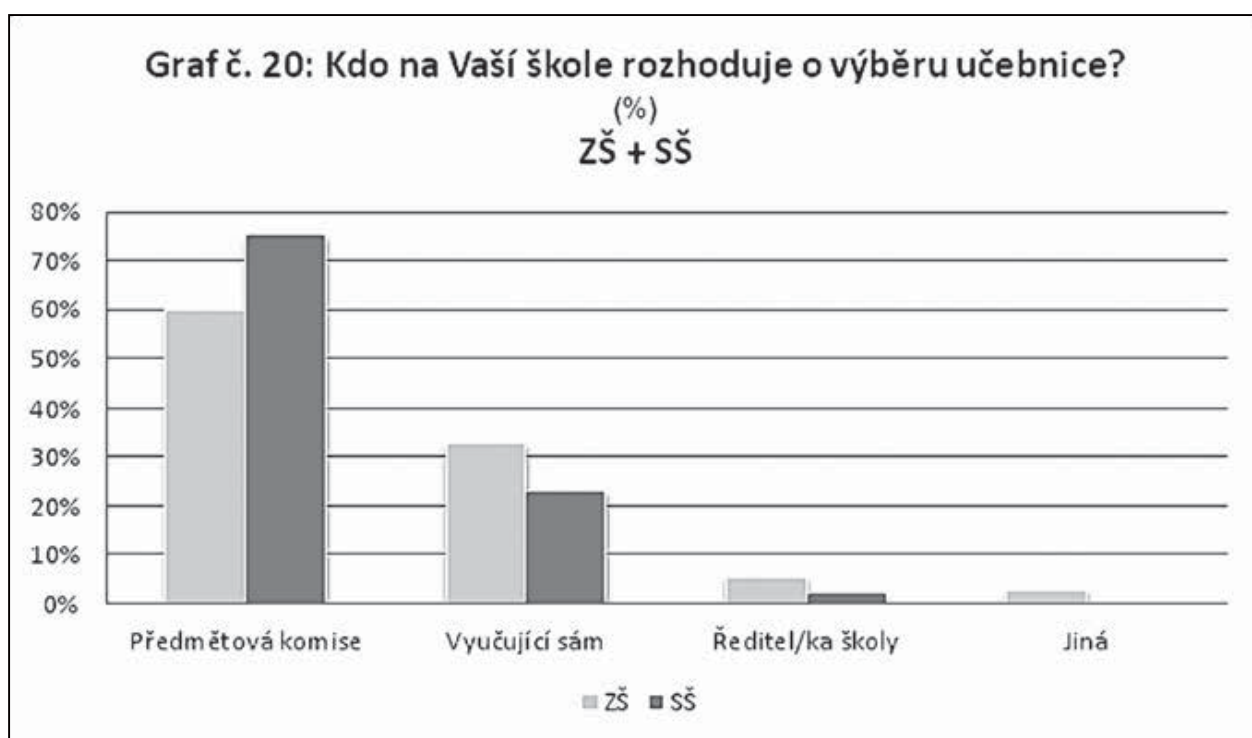
prvkem, pedagogové ji do svých materiálů vůbec nezařazují. Velká část dotazovaných uvedla vlastní konkrétní prvky, které do pracovních listů zapojují. Často učitelé volí kombinaci různých typů zadání, práci s textem a vyvozování logických závěrů, popř. také analýzu historických pramenů, práci s rodokmeny, křížovky, tvůrčí úlohy či slepé mapy.

V otázkách č. 19 a 20 jsme zkoumali, kdo rozhoduje o výběru učebnic a jaká kritéria jsou při něm důležitá.

O koupi nových učebnic rozhoduje nejčastěji předmětová komise, sami vyučující volí učebnici ve 33 % na ZŠ a 23 % na SŠ. Pouze ředitel/ka školy vybírá učebnici v mizivém procentu případů. Část pedagogů odpověď dále specifikovala a uvedla, že se většinou jedná o týmové rozhodnutí („vyučující, schvaluje vedení školy, „dohoda PK a ředitel – finance“; „týmová práce“). Můžeme tak konstatovat, že se v první řadě při volbě učebnice zohledňuje názor učitele. Ukazuje se prospěšnost užší spolupráce autorů učebnice a pedagogů se zkušenostmi z reálného edukačního procesu a z využívání konkrétního titulu učebnice.

V pracovních listech vytvořených vlastními silami dominují běžné otázky a úkoly, analýzu historických pramenů a obrazového materiálu volí ve větší míře středoškolští učitelé. Karikatura není oblíbeným prvkem, pedagogové ji do svých materiálů vůbec nezařazují. Velká část

dotazovaných uvedla vlastní konkrétní prvky, které do pracovních listů zapojují. Často učitelé volí kombinaci různých typů zadání, práci s textem a vyvozování logických závěrů, popř. také analýzu historických pramenů, práci s rodokmeny, křížovky, tvůrčí úlohy či slepé mapy („kombinace otázky, mapy, podle textu žáci poznávají osobu z dané doby, spojování pojmů, které k sobě logicky patří, morseovu abecedu“).

Pro tři čtvrtiny pedagogů patří mezi nejdůležitější měřítko pro výběr učebnic především množství a kvalita obrazového materiálu, (ZŠ 77 %, SŠ 73 %). Ve výzkumu B. Gracové z roku 2011 bylo toto hledisko zohledněno jako nejdůležitější 28 % respondentů (Gracová, 2013, s. 168). Hledisko obtížnosti a délky textů je pokládáno za důležité 65 % učitelů ZŠ a 73 % učitelů SŠ). K dalším významným aspektům ovlivňujícím volbu učebnice se řadí kompletnost (jedna sada učebnic pro všechny ročníky). Odpovědělo tak více než 70 % dotazovaných ze ZŠ a 62 % ze SŠ. Cena je mezi respondenty považována za spíše důležitou (ZŠ 36 %, SŠ 29 %), stejně jako formulace a struktura úloh a otázek (ZŠ 26 %, SŠ 29 %).

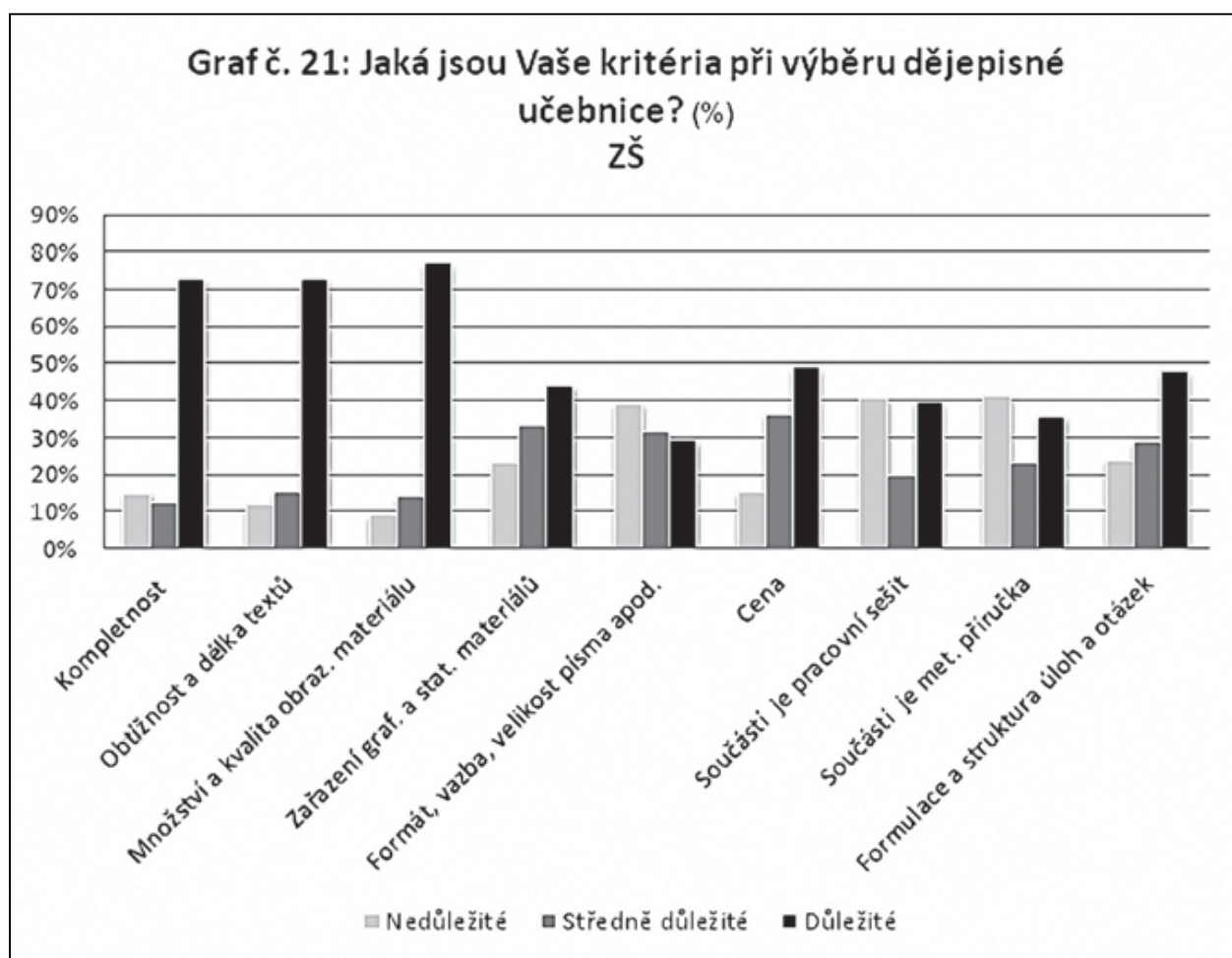
Zajímavá situace nastala mezi odpověďmi učitelů ZŠ u položky pracovní sešit – stejný podíl kantorů považuje pracovní sešit za velmi důležitý i nedůležitý (shodně 40 %), podobně je tomu u metodických příruček (41 %, respektive 36 %). Na SŠ pedagogové považují pracovní

sešit a metodickou příručku za spíše nedůležitá hlediska. Více než polovina z nich pracovní sešit nevidí jakou významný didaktický prostředek. Metodickou příručku pokládají respondenti SŠ za nedůležité hledisko při výběru učebnice (50 %).

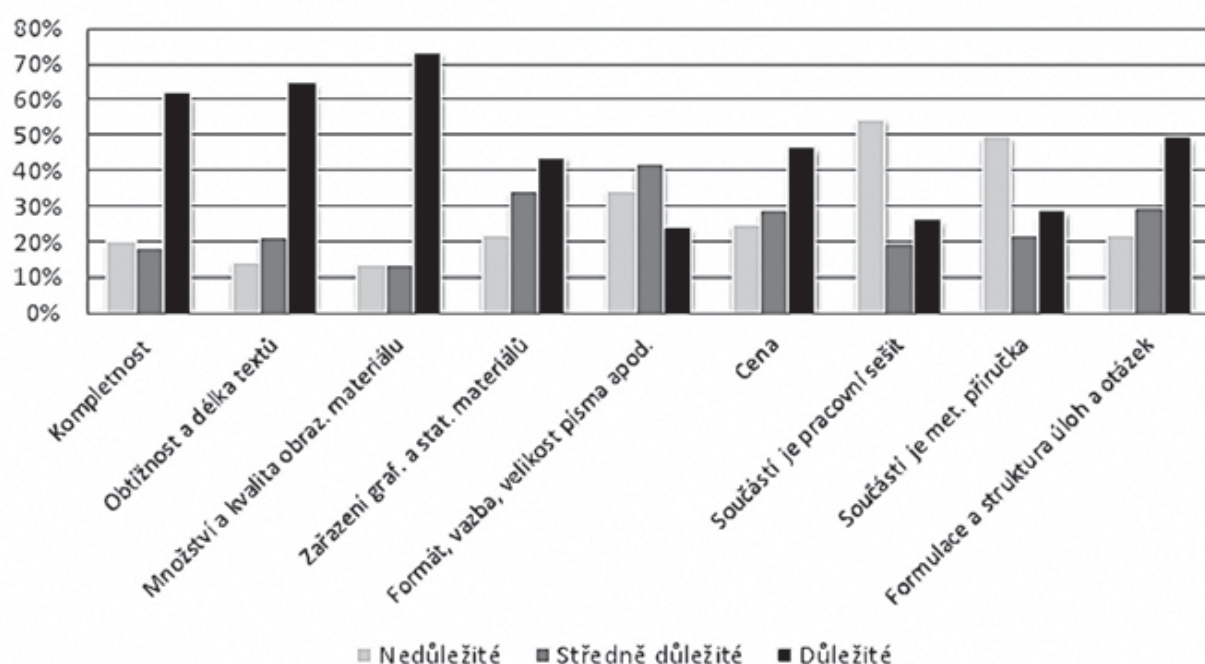
Ve výzkumu B. Gracové z roku 2011 byla na přední příčce kritéria uvedeno hledisko kompletnosti (učebnice, pracovní sešit, metodická příručka, příp. interaktivní verze). Množství a kvalita ikonografického materiálu bylo rozhodující pro 28% učitelů a obsadilo až pátou příčku v seznamu kritérií ovlivňující koupi nové učebnice.

V položce č. 20 byli respondenti vyzváni, aby uvedli, co by mohlo jimi užívané učebnic zatraktivnit.

Největším přínosem pro zatraktivnění užívaných učebnic by podle pedagogů bylo především zvýšení motivace žáků k učení prostřednictvím odkazů na běžný život, otázek s praktickým zaměřením, apelu na individuální zkušenosti žáků, u středoškolských učitelů tato položka

Graf č. 22: Jaká jsou Vaše kritéria při výběru dějepisné učebnice? (%)
SŠ

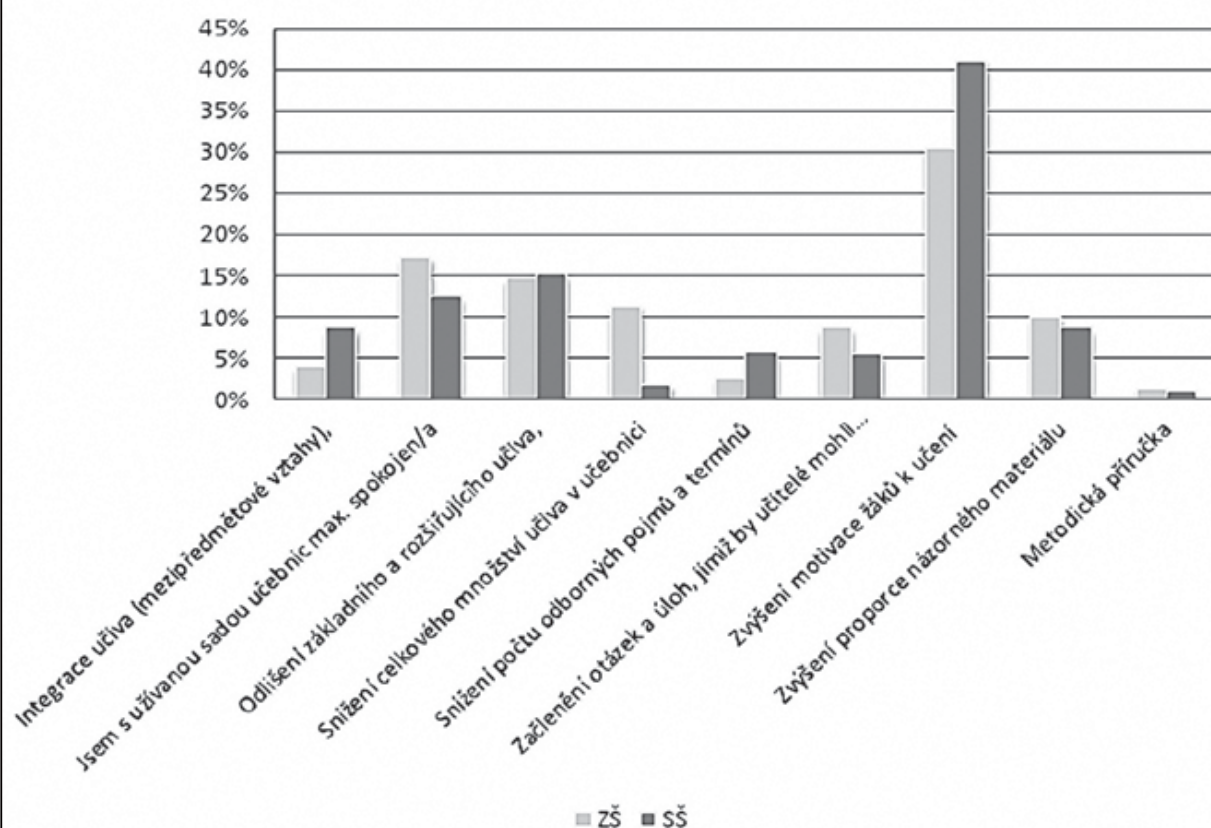
dominovala (41 %). Maximální spokojenost s užívanou učebnicí vyjádřilo 17 % učitelů ZŠ a 12 % SŠ. Odlišení základního a rozšiřujícího učiva by uvítalo téměř shodné procento všech respondentů (15 %).

Překvapivě ani desetina učitelů nestojí o zvýšení proporce názorného materiálu a ještě méně o začlenění otázek a úloh, jimiž by učitelé mohli hodnotit osvojení učiva (9 %). Za akcentování interdisciplinárních vazeb se přimlouvají častěji středoškolští učitelé, nicméně pouze 8 % z nich. Na ZŠ by učitelé uvítali snížení celkového množství učiva v učebnici (11 %), počet zařazených pojmů však pokládají za adekvátní.

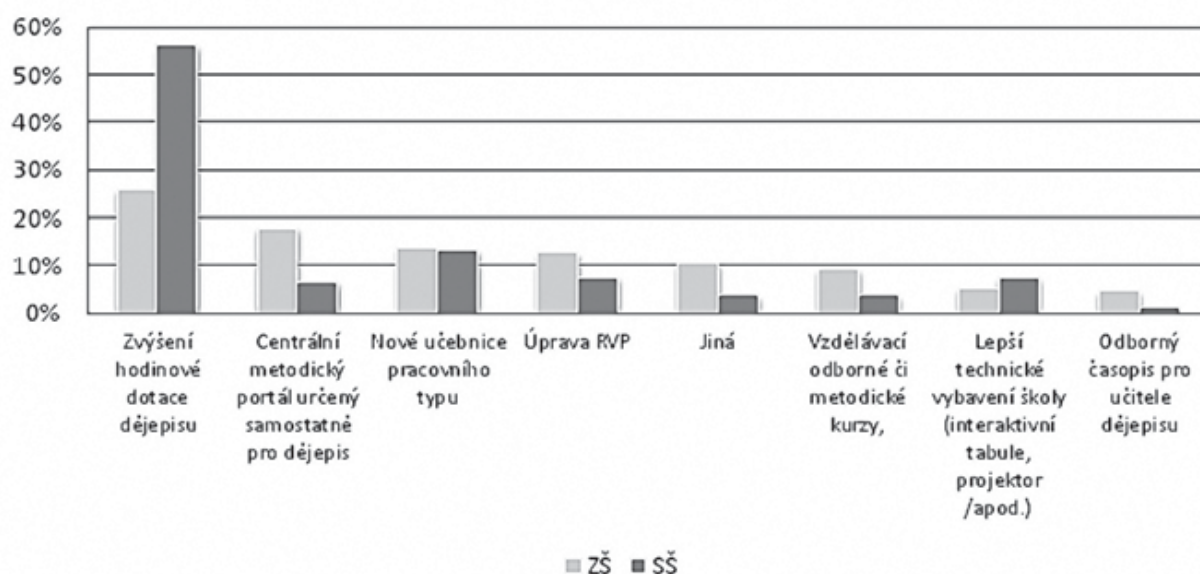
Učitelé SŠ vidí možnost optimalizace výuky dějepisu jednoznačně ve zvýšení hodinové dotace dějepisu (56 %). Můžeme předpokládat, že tento fakt souvisí mj. s tím, že na mnoha středních školách (především odborných) dějepis disponuje nízkou hodinovou dotací. Dalším přínosem by podle učitelů SŠ mohly být nové učebnice pracovního typu (13 %), dále také úprava RVP (8 %), zde se objevily také konkrétní odpovědi jako např. „zrušení RVP a návrat k osnovám“. Lepší technické vybavení školy považují za přínosný prvek optimalizace výuky častěji středoškolští učitelé (SŠ 8 %, ZŠ ale jen malé procento). Můžeme předpokládat, že

Graf č. 23: Co by přispělo k zatraktivnění Vámi užívaných učebnic (popř. obecně - zatraktivnění dějepisných učebnic)?

(%)
ZŠ + SŠ

Graf č. 24: Co by přispělo k optimalizaci Vaší výuky dějepisu? (%)
ZŠ + SŠ

základní školy byly v nedávné době vybavovány novou technikou (např. v rámci financí Evropské unie – Peníze do škol), a tak zde učitelé nepociťují nutnost obnovy vybavení školy tak intenzivně.

Odpovědi pedagogů ZŠ byly více rozprostřeny mezi jednotlivé kategorie, výrazněji dominovala pouze první možnost – zvýšení hodinové dotace (26 %). Ve srovnání s vyšším stupněm škol můžeme zaznamenat zvýšený zájem o centrální metodický portál určený samostatně pro dějepis (ZŠ 18 %, SŠ 7 %). Vítány by byly také vzdělávací, odborné či metodické kurzy (9 %). Někteří učitelé projeví svou maximální spokojenost s podmínkami výuky dějepisu: „současný stav mi vyhovuje“; „jsem spokojená

Závěr

Tvůrci učebnic jistě při tvorbě učebnic respektují pedagogické a didaktické zásady. Velkým přínosem by mohla být užší spolupráce právě mezi autory a učiteli, popř. zúročení zkušeností pedagogů z reálné výuky, jako tomu bylo v případě V. Válkové, autorky učebnicové řady SPN, která je sama učitelkou a své texty si vyzkoušela přímo v praxi. Relativně velká část učitelů si vytváří vlastní výukové materiály, získávají tak jedinečnou zkušenost, kterou si mohou okamžitě ověřit v praxi. Na druhé straně je třeba upozornit na skutečnost, že v takových materiálech se může vyskytnout mnohem více odborných nepřesností než v učebnicích, které procházejí složitým schvalovacím řízením. Zvýšení Tato studie vznikla v rámci řešení projektu SGS05/FF/2016-2017 Historické prameny a další edukační média využívaná ve výuce dějepisu z pohledu empirických výzkumů na Ostravské univerzitě motivace žáků k učení představuje pro učitele nejčastěji zmiňovaný prvek, který by pomohl učebnice zatraktivnit. Zařazením zajímavých úloh by i sami autoři mohli přispět k frekventovanějšímu používání jejich díla. Inspirací pro autory českých učebnic se mohou stát německé učebnice dějepisu, které sledují koncept badatelsky orientované výuky (Labischová, 2015, s. 14). Integrální součástí učebnic jsou metodicky stránky, které umožňují nácvik analýzy nejrozličnějších historických pramenů, ať už se jedná o prameny písemné, fotografie, film či karikaturu. Obrazované či další prameny tak neplní pouze ilustrativní funkci, jako je tomu často v českých učebnicích dějepisu, ale

vystupují jako nositel historické informace, jež je nutno blíže zkoumat a docílit vlastního poznání skutečnosti. Analýza autentických historických pramenů podněcuje multiperspektivní pohled při interpretaci dějin. Vytvoření základních metodických postupů, např. formou metodických stránek, by jistě umožnilo jejich častější zařazování do výuky.

Dnes nejvyhledávanější učebnice na základních školách (FRAUS, SPN) jsou opatřeny pracovními sešity. Ovšem přes 40 % kantorů je nevyužívá. Problém představuje hlavně vysoká pořizovací cena těchto publikací (mnozí mají pouze jeden výtisk, který poté žákům kopírují) a nedostatek času ve výuce.

Vedle učebnic a pracovních sešitů začleňují učitelé do výuky také pracovní listy. Pozitivním zjištěním je, že učitelé zařazují analýzu historických pramenů a obrazového materiálu, kompenzují tak sporadické zastoupení tohoto typu poznávání historické skutečnosti v učebnicích.

Při volbě dějepisné učebnice učitelé upřednostňují především kompletnost (ucelenou řadu pro jednotlivé ročníky), adekvátní obtížnost a délku textů, množství a kvalitu obrazového materiálu, cena je až čtvrtým kritériem výběru.

Jedna z obecných otázek směřovala k názorům učitelů na možnosti optimalizace výuky, na prvním místě by uvítali zvýšení hodinové dotace dějepisu (především SŠ). Tento argument se často objevoval v dřívějších výzkumech jako důvod pro redukci témat z nejnovějších dějin (Gracová, 2008, s. 15). Pro náš výzkum je však zajímavá také informace, že 13 % respondentů jak na ZŠ, tak na SŠ vidí možnost ke zlepšení vyučovacího procesu v nových učebnicích pracovního typu. Pozitivním faktem je, že pedagogové považují učebnici za prostředek, který by mohl přispět k optimalizaci jejich výuky. Což lze vnímat jako podnět pro autory nových učebnic.

Získané poznatky z šetření mezi učiteli mohou autorům učebnic pomoci ilustrovat, v čem spatřují učitelé největší rezervy a s čím jsou naopak velmi spokojeni. Nezajímavé nejsou ani touhy učitelů po vytvoření centrálního metodického portálu určeného samostatně pro dějepis.⁹

I přes určitou kritiku je jasně patrné úsilí o vytvoření moderní učebnice, jež by reflektovala současný stav poznání nejen z oblasti odborné, ale také didaktické. Nejpoužívanější učebnice obsahují mnohé prvky,

kteřé výuku dějepisu činí atraktivnější. Když porovnáme starší vydání s těmi dnešními, vidíme jasný posun, ať už po grafické nebo didaktické stránce, popř. v celém konceptu učebnic. Přesto však můžeme považovat zahraničních učebnice dějepisu, zejména ty německé provenience, z pohledu využívání historických pramenů za propracovanější a stále nám mohou sloužit při koncepci moderní učebnice dějepisu jako obrovský zdroj inspirace. Věřme, že se v budoucnu podaří komunikaci a výměnu zkušeností mezi vydavateli a pedagogy zintenzivnit a směřovat tak, aby byla prospěšná oběma stranám.

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla v rámci řešení projektu SGS05/FF/2016-2017 Historické prameny a další edukační média využíváná ve výuce dějepisu z pohledu empirických výzkumů na Ostravské univerzitě.
- ² *Survio* [online]. [cit. 2016-03-30]. Dostupné z: <http://www.survio.com/cs/>
- ³ OBČANSKÉ SDRUŽENÍ PANT. *Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky* [online]. [cit. 2016-03-30]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/>
- ⁴ Výzkum se zaměřil na základní a střední školy. Můžeme předpokládat, že na jedné z oslovených škol jsou třídy vzdělávány podle klasického rámcového vzdělávacího programu (RVP) pro ZŠ a zároveň podle RVP pro školy speciální.
- ⁵ 31 % učitelů ZŠ Dějepis 6,7,8, a 20 % Nová doba (výzkum B. Gracové)
- ⁶ Učebnice dějepisu tohoto nakladatelství nejsou zpracovány podle RVP, nová tzv. Modrá řada je vydávána již v souladu s RVP.
- ⁷ D. Hudecová pochází z Plzně, kde má sídlo také nakladatelství FRAUS, můžeme tak předpokládat, že se tento fakt odrazil ve výsledcích výzkumu.
- ⁸ D. Hudecová uvádí, že v té době zmiňovanou učebnici používal jen učitel, popř. že škola má koupit této učebnice pro všechny žáky v plánu po vydání všech ostatních dílů řady. Nutno podotknout, že v roce 2008 ještě nebyly vydány všechny díly sady FRAUS (díl pro 7. ročník byl vydán až v roce 2009, pro 8. ročník v roce 2010 a pro ročník 9. v roce

2011). Podobné poznámky se objevily i u učebnice SPN pro 6. ročník. (pro 6.–9. ročník byly jednotlivé díly vydávány v letech 2006, 2007, 2008 2009).

- ⁹ Metodický portál *Moderní dějiny*, který je vytvářen převážně středoškolskými pedagogy se primárně

Literatura a internetové zdroje

BENEŠ, Z., GRACOVÁ B., PRŮCHA J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: MŠMT, 2008.

BENEŠ, Z. Co je školní dějepis a co s ním?: Dějiny ve škole a škola jako historická dílna. In *Historia scholastica I* [online], [cit. 2016-11-02].

GRACOVÁ, B.: Dějepisná učebnice z pohledu empirického výzkumu. In *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykova univerzity: řada společenských věd*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2013, roč. 1, č. 27.

GRACOVÁ, B. Historické prameny ve školní výuce dějepisu ve světle empirických šetření. In *Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2014.

GRACOVÁ, B. Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ. In *Histoie a škola VI: Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise (seminář ke koncepci výuky dějepisu a občanské nauky na základní a střední škole zorganizovaný MŠMT ČR v Telči 15.–16. 10 2007)*. Praha: MŠMT, 2008.

LABISCHOVÁ, D. Historický pramen a badatelsky orientované učení v německých učebnicích dějepisu. In: *Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2015.

POHL H. K.: Wie evaluiert man Schulbücher? In FUCHS E., KAHLERT J., SAND-FUCHS U. *Schulbuch konkret. Kontexte Produktion Unterricht*. Bad Heilbrunn: KLINKHARDT, 2010.

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Julia Janková
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Katedra historie
Reální 5
701 03 Ostrava
e-mail: juliejan@seznam.cz